

DOI: 10.7311/tid.12.2019.17

Zofia Bilut-Homplewicz (Rzeszów)

Lingwistyka dyskursu medialnego

Linguistics of media discourse

Dorota Kaczmarek (2018): *Binationale Diskursanalyse. Grundlagen und Fallstudien zum deutsch-polnischen medialen Gegendiskurs*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 348 S.¹

Monografia Doroty Kaczmarek wpisuje się w nurt współczesnych badań germanistycznych dotyczących refleksji teoretycznej i analitycznej nad dyskursem. Prace z tego zakresu różnią się nie tylko w poszczególnych obszarach badawczych, również w ramach podejść germanistycznych istnieją zróżnicowane ujęcia dyskursu. Autorka zdecydowała się uczynić swoim punktem odniesienia model Warnke i Spitzmüllera (2008), który należy traktować jako propozycję ramową, oraz lingwistykę dyskursu zorientowaną tekstologicznie. Dorota Kaczmarek sięga również do multimodalnej lingwistyki tekstu oraz multimodalnej lingwistyki dyskursu, co wymaga oczywiście refleksji interdyscyplinarnej. Praca ma charakter kontrastywny i zajmuje się polsko-niemieckim dyskursem medialnym, dotyczącym wybranych wydarzeń politycznych, obejmujących okres 2006–2017. Wydarzenia te są zogniskowane na dyskursie wokół wypędzonych i wypędzeń, Eriki Steinbach, uchodźców oraz stosunków polsko-niemieckich. Badany materiał jest zróżnicowany. Tworzą go zarówno teksty opiniotwórcze, komentarze niemieckich czytelników do komentarza prasowego polskiego dziennikarza (www.zeit.de), produkcje kabaretowe niemieckiego programu satyrycznego Extra 3 (krótkie filmiki) oraz wybrane memy z polskich portali internetowych. Autorka zdecydowała się więc objąć analizą korpus złożony z elementów reprezentujących różne teksty, formaty medialne, kody semiotyczne, aktorów z różnych wspólnot (dziennikarzy, ekspertów publikujących w prasie

¹ W recenzji zostały wykorzystane fragmenty zawarte w ocenie osiągnięć naukowych Doroty Kaczmarek sporządzonej przeze mnie w przewodzie habilitacyjnym autorki monografii.

i przedstawiciele publiczności). W ten sposób chciała uzyskać reprezentatywne wyniki analizy fragmentu medialnego obrazu polsko-niemieckiej rzeczywistości politycznej.

Ważne jest w tym kontekście użyte w tytule i kluczowe dla pracy określenie *Gegendiskurs*, które badaczka tłumaczy na język polski jako *dyskurs konkurencyjny*, jest to jej propozycja terminologiczna. Posługując się tym określeniem, rozumie je jako konkurenta dyskursu strony przeciwnej. Należy tu zaznaczyć, że podejmuje taką decyzję terminologiczną mimo istnienia już innych terminów w badaniach polonistycznych: *dialog konfliktowy* czy *dyskurs opozycyjny*, jednak nie są one uzasadnione w kontekście założeń jej pracy. Dorota Kaczmarek uzasadnia użycie tego terminu ze względu na aspekt konkurencyjności interdyskursywnej, rozumie go również jako odpowiedź medialnego dyskursu narodowego oraz odpowiedź odbiorców, jako uzupełnienie i kontynuację dyskursu wiodącego czy też jednoznacznego oponenta światopoglądowego. Autorka rozumie określenie *Gegendiskurs* szeroko i odnosi je do różnych płaszczyzn. W analizowanym dyskursie dwunarodowym interesuje Dorotę Kaczmarek jego konfliktowość jako wynik negocjowanych przez aktorów dyskursu kontrowersji wokół wybranych wydarzeń politycznych. Za ważne słusznie uznała Autorka pytania o sposób wspólnego konstruowania dyskursu przez polskich i niemieckich aktorów medialnych jako przedstawiciele dwóch wspólnot kulturowo-językowych, o to, co wpływa na jego konfliktowość, jak się ona manifestuje oraz o użycie środków językowych przy jej konstruowaniu. Praktyki medialne, w wyniku których kreowane są konflikty podlegające stabilizacji, to kolejny problem badawczy istotny w kontekście tej pracy.

Monografia składa się z trzech części. Poprzedza je wykaz skrótów oraz przedmowa. Część I dotycząca stanu badań i przedmiotu pracy określona została jako wstęp. Autorka najpierw zamieszcza uwagi o dialogu polsko-niemieckim, o medialnym dyskursie konkurencyjnym, w dalszej części o tematyce niemiecko-polskich konfliktów po roku 2006, by na końcu przejść do celów pracy, badanego materiału i metod. W końcowym podrozdziale przedstawia krótko strukturę rozprawy.

W części II Dorota Kaczmarek formułuje program analizy dyskursu konkurencyjnego, w którym najistotniejszą rolę odgrywają trzy modele analizy dyskursu medialnego: model pragmatyngwistyczny oparty na teorii działania, koncepcja roli dyskursywnej jako mechanizmu wpływania mediów na opinię publiczną oraz model kulturologiczny tzw. dyskursu dialogicznego, normalizującego (*Dialog-diskurs*). Autorka zajmuje się kontrowersją i konfliktem medialnym, jako że są one bardzo istotne w konstytuowaniu płaszczyzny relacyjnej między dyskursem a dyskursem konkurencyjnym. Kontrowersję i konflikt ujmuje z perspektywy publicystycznej i lingwistycznej, pisze też w oddzielnym podrozdziale o potencjale

semantycznym tych kategorii. W końcowej części podrozdziału wymienia cztery komponenty programu analizy dyskursu konkurencyjnego w oparciu o syntezę Klausa-Petera Konerdinga i w nawiązaniu do modelu Andreasa Gardta, które włącza do swej analizy. Są to: władza aktorów dyskursu, działanie w tekstach, ważny społecznie temat oraz wiedza (s. 91–92). Tym zagadnieniom poświęca dyskusję w kolejnych rozdziałach swej książki.

Dyskurs konkurencyjny jako miejsce manifestowania się władzy mediów z uwzględnieniem ról aktorów jest przedmiotem rozdziału 3. Autorka formułuje w nim fundamentalne pytania dotyczące definiowania władzy i działania w dyskursie konkurencyjnym – chodzi o legitymizację władzy i użycie środków językowych służących do tego celu. Termin władza jest jak wiadomo podstawowym terminem Krytycznej analizy dyskursu, jednak na pierwszy plan w ujęciu Doroty Kaczmarek wysuwa się nie władza w jej rozumieniu ideologicznym, lecz w nawiązaniu do Adamzik (2002) i Heinemann, Heinemanna (2002) oraz Heinemanna (2008, 2011) ujmowana z perspektywy pragma- i medio-lingwistycznej (władza aktorów medialnych pełniących określone role). Autorka stwierdza, że rodzaj pełnionej roli kształtuje dyskurs konkurencyjny i determinuje jego przebieg, wpływa też na role innych aktorów, co wiąże się z budowaniem koalicji i określaniem miejsca opozycji. W przedstawionych rozważaniach znajdujemy kompleksowe podejście do ról w dyskursie w zależności od tego, przez jakich aktorów są one pełnione (role niezależne od konkretnego dyskursu, aktorzy profesjonalni i nieprofesjonalni oraz role określone przez dany dyskurs).

W rozdziale 4, w którym wyeksponowany został dyskurs konkurencyjny jako konstrukt tematyczno-funkcjonalny, uwidacznia się tekstologiczne podejście Autorki do dyskursu. Nawiązanie do lingwistyki tekstu jest widoczne już w samym ujęciu tematu jako myśli przewodniej. Dorota Kaczmarek zauważa, że temat dyskursu nie jest stabilny i że ulega modyfikacjom, zmianom i dywersyfikacji, co potwierdza też jej korpus badawczy. Jest to tym bardziej ważne, że rozgrywa się w tym wypadku w dyskursie konkurencyjnym, w którym chodzi o wielość tekstów pochodzących z dwóch wspólnot narodowych. Słusznie poświęca Autorka sporo miejsca intertekstualności i dyskursywności jako centralnym relacjom międzytekstowym i ukazuje związki między nimi. Wartościowe jest syntetyczne przedstawienie tej problematyki z uwzględnieniem ujęć różnych autorów opierających się na zróżnicowanych kryteriach, Autorka wyciąga z niego również wnioski dla własnych analiz. Zaznacza, że w przypadku dyskursywności chodzi o powiązania między tekstami w konstytuującym się dyskursie, które wynikają z jego dynamiki i powstają jako wynik różnorodnych konstelacji tekstów. Dorota Kaczmarek wyróżnia trzy typy konstelacji:

1. Paralelne łańcuchy tekstów z centralnym bazowym pre-tekstem (w przypadku badanego korpusu jest to federalna Ustawa o wypędzonych i uchodźcach)

wokół pojęcia *wypędzeni*. Przydatne okazuje się tu pojęcie semantyki dyskursu *walki semantyczne* (*semantische Kämpfe*) do określania spójności tematyczno-funkcjonalnej (*wypędzeni* vs. *przesiedleńcy*, *wysiedleńcy*, *uciekierzy* oraz tzw. *wypędzeni*).

2. Dyskursywność sterowaną (*gesteuerte Diskursivität*) jako formę konstelacji syntagmatycznej, w której kierunek produkcji i recepcji jest ustalony. Temat jest tu wspólny dla wszystkich tekstów tej konstelacji.
3. Pola tekstów (*Textsortenfelder*) i obozy (*Textlager*) zwolenników, przeciwników i neutralnych (w nawiązaniu do Habscheida, Knoblocha 2009). Jako założenie przyjęto tu adekwatność tematyczną.

Z kolei rozdział 5 poświęcony jest wiedzy w dyskursie konkurencyjnym konstytuowanej przez media. W przypadku dyskursu dwunarodowego, w którym w grę wchodzi sytuacje konfliktowe, wiedza dotycząca konkretnego tematu podlega intersubiektywnym procesom negocjacji. Tak jak w wielu innych pracach dotyczących analizy dyskursu, również tu ważna jest medialna dystrybucja wiedzy na płaszczyźnie *my* i *oni*. Autorka czyni przedmiotem dyskusji problemy dotyczące roli wiedzy w wywoływaniu i stabilizacji konfliktu, obrazów wzajemnego postrzegania obu jego stron, praktyk medialnych i środków językowych służących do przekazywania i utrwalania wiedzy.

Model lingwistycznej analizy medialnego dyskursu konkurencyjnego (*das diskursanalytische Analysemodell des medialen Gegendiskurses* – AMEG) opracowany przez Dorotę Kaczmarek zaprezentowany został w części III w rozdziale 6. Autorka nawiązuje w nim do innych znanych wielopoziomowych modeli lingwistycznej analizy dyskursu. Te poprzednie nie dotyczyły jednak dyskursu dwunarodowego. Badaczka włączyła tu ponadto kategorię multimodalności do analizy dyskursu. Z jednej więc strony model podkreśla wagę badań nad dyskursem zorientowanych tekstologicznie, z drugiej natomiast wychodzi naprzeciw badaniom mediolingwistycznym, łącząc w ten sposób podstawy myślenia o dyskursie z najnowszymi podejściami tego zakresu. Wspomniany model jest modelem wielopłaszczyznowym. Uwzględniono w nim determinanty kontekstowe (historyczne, polityczne, społeczne warunki ramowe oraz szczególne czynniki sytuacyjne) badanego dyskursu konkurencyjnego. Do badanych płaszczyzn należą: temat dyskursu i infrastruktura tematyczna (progresja tematyczna i koherencja intertekstualna), rama medialna (medialność, materialność i aktorzy medialni), specyfika dyskursu (interdyskursywnej „współgry”) oraz językowa i/lub multimodalna organizacja „współgry”. Autorka konstruuje dyskurs, uzasadniając dobór jego tekstów/elementów składowych (zgodnie z zaleceniami pojawiającymi się często w pracach germanistycznych badaczy dyskursu) i określając kroki analityczne. Model ten nie jest w monografii jedynie konstruktem teoretycznym, został w niej użyty do analizy dyskursu, obejmującej cztery wcześniej

przedstawione polsko-niemieckie konflikty medialne. Dorota Kaczmarek koncentruje się na uwarunkowaniach związanych z różnymi czynnikami zewnętrznymi, zwraca uwagę na konkurencję intramedialną, intermedialną i transmedialną. Fundamentalne w tym kontekście jest pytanie, na czym polega wartość modelu zaprezentowanego przez Autorkę. Krótka odpowiedź mogłaby moim zdaniem zostać sformułowana w sposób następujący: jest nim jego wielopłaszczyznowy i integracyjny charakter. Znalazły tu miejsce różne metody i spojrzenia z zakresu lingwistyki tekstu i dyskursu, pragma- i mediolingwistyki, które ze sobą nie konkurują, lecz się uzupełniają. Dorota Kaczmarek docenia więc kategorie i metody związane z tradycją badań nad tekstem jako częścią składową dyskursu i uzupełnia je o wybrane podejścia dyskursologiczne oraz kategorie mediolingwistyczne. W założeniach i analizach oznacza to na przykład, że ważne jest dla niej spotkanie dwóch dyskursów, co implikuje ich „współgrę”, która z kolei uzależniona jest od kilku czynników (tematu, wspólnot dyskursywnych, form komunikacji medialnej i – co dla językoznawcy jest bardzo istotne – środków językowych). Zastosowany sposób postępowania badawczego odnosi się wprawdzie do dyskursu konkurencyjnego, jednak jego główne założenia, a przede wszystkim przekonanie o kompleksowości dyskursu, a co za tym idzie, złożoność i wielopłaszczyznowość badań, mogą oczywiście znaleźć zastosowanie również w analizach innych dyskursów.

Ostatni rozdział monografii zawiera posumowanie i dezyderaty badawcze. Autorka dostrzega możliwość połączenia lingwistyki dyskursu ukierunkowanej tekstologicznie z multimodalną lingwistyką dyskursu w odniesieniu do dyskursu dwunarodowego. Warto też wspomnieć, że Dorota Kaczmarek zwraca uwagę na udział coraz szerszej publiczności w dyskursie medialnym, co wiąże się z multimedialnością polilogu. Słusznie więc stwierdza, że na uwagę zasługuje zbadanie transmedialnej progresji tematycznej, jak również operacjonalizacja *dyskursywności multimodalnej* w dyskursie dwunarodowym. Czytelnik ma okazję zapoznać się z literaturą przedmiotu i zakresów pokrewnych, które Autorka znakomicie krytycznie wykorzystuje. Wyraźnie uwidacznia się jej świadomość metodologiczna w odniesieniu do zagadnień, które uczyniła przedmiotem swych zainteresowań. W badaniach nad dyskursem nie brak kontrowersji i zawichości, wymagają one podejść interdyscyplinarnych, więc tym bardziej konieczne jest tu określenie własnej perspektywy badawczej w kwestii analiz konkretnych dyskursów, tj. ustaleń metodologicznych oraz doboru korpusu. Podkreślić należy, że w wielu fragmentach pracy Autorka uzasadnia swój punkt widzenia na tle literatury i niejako przewiduje pytania, które można w określonym kontekście postawić, dostrzega również wynikające z nich kontrowersje. Ta „dyskursywność” prowadzenia wywodu jest cennym sposobem podejścia do materii naukowej na tle różnorodnych ujęć dyskursu. Świadczy to z jednej strony o dogłębnej

znajomości literatury, z drugiej zaś o umiejętności dostrzegania skomplikowanych problemów badawczych i świadomości, jak ważne jest argumentowanie. Pokazuje również jednoznacznie, że nie ma jedynej słusznej drogi postępowania badawczego. Jako że monografia, mówiąc ogólnie, poświęcona jest niełatwym problemom relacji polsko-niemieckich, może ona zainteresować nie tylko germanistycznych badaczy tekstu i dyskursu oraz mediolingwistów. Dla niemieckiego czytelnika i polskiego germanisty jest to problematyka istotna zarówno z perspektywy metodologicznej, jak i tematycznej, a szczególną rolę odgrywa w niej ujęcie kontrastywne. Książka zasługuje więc na uważną lekturę ze względu na dojrzałość wywołu naukowego i wielopłaszczyznowy sposób prowadzenia analizy.

Literatura

- Adamzik Kirsten (2002): Interaktionsrollen. Die Textwelt und ihre Akteure. In: Adamzik Kirsten: *Texte, Diskurse, Interaktionsrollen. Analysen zur Kommunikation im öffentlichen Raum*. Tübingen, 211–255.
- Habscheid Stephan, Knobloch Clemens (Hrsg.) (2009): *Einigkeitsdiskurse Zur Inszenierung von Konsens in organisationaler und öffentlicher Kommunikation*. Wiesbaden.
- Heinemann Wolfgang (2008): Textpragmatische und kommunikative Ansätze In: Janich Nina (Hsg.): *Textlinguistik. 15 Einführungen*. Tübingen, 113–143.
- Heinemann Wolfgang (2011): Diskursanalyse in der Kontroverse. *tekst i dyskurs – text und diskurs*, 4, 31–67.
- Heinemann Margot, Heinemann Wolfgang (2002): *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*. Tübingen.

prof. dr. hab. Zofia Bilut-Homplewicz
Uniwersytet Rzeszowski
Katedra Lingwistyki Stosowanej
al. mjr. W. Kopisto 2 B, 35-315 Rzeszów
e-mail: zbilut@wp.pl
ORCID: 0000-0001-6445-9679